

6 SOCIÁLNÍ POJISTNÉ

Tato kapitola bude věnována nejvydatnějšímu daňovému příjmu. Příjmy fyzických osob zatěžuje nejen daň z příjmů, ale právě i sociální pojištění. Jeho část ale zatěžuje i zaměstnavatele. To je důvodem, proč se sociálním pojistným musíme dosti zevrubně zabývat.

Výchozím bodem k pochopení sociálního pojištění a pojistného jsou pravidla účasti osob v jednotlivých systémech, ty samozřejmě nevynecháme. Zaměříme se na základní pojmy v oblasti pojistného sociálního pojištění a na srovnání druhů příjmů, které sociálnímu pojistnému podléhají. Samozřejmě přijde na řadu i seznámení s tím, z čeho se pojištění stanoví, jak se počítá a také jak se platí.

6.1 Koncepte sociálního pojistného

Nejprve se podíváme na to, v čem se sociální pojištění liší od daně. **Sociální pojištění** vykazuje znaky účelovosti, s tím se setkáme i u výnosově malých daní (např. daň silniční). Sociální pojištění v sobě v některých svých částech dokonce zahrnuje určitou míru ekvivalence nebo, jak se uvádí, „zásluhovosti“. Jinak vyjádřeno, čím více do systému osoba přispívá, tím vyšší nároky jí z něho plynou, i když se rozhodně nejedná o přímou úměru.

Zásadní rozdíl je v tom, že sociální pojištění je uceleným a odděleným systémem, který zahrnuje jak příjmovou stranu, tu představuje právě pojištění na sociální pojištění, tak i komplikovaný dávkový systém. Každá platba sociálního pojistného má návaznost na určitý okruh dávek, a tudíž i potenciálních nároků toho, kdo platí, resp. na koho se ochrana vztahuje. Sociální pojištění však má z ekonomického hlediska daňový charakter, protože účast na něm je povinná, není rozhodnutím subjektu, zda si pojistnou ochranu zaplatí či se bez ní obejde.

Vzhledem ke specifickým tohoto systému se nejprve alespoň stručně seznámíme se sociálním pojištěním tak, jak se v současné době aplikuje v České republice.

Sociální pojištění se v České republice skládá z několika subsystémů. Začneme **veřejným zdravotním pojištěním**, které slouží ke krytí výdajů spojených s financováním nutné zdravotní péče v rozsahu daném zákonnými pravidly. Tento subsystém je od dalších částí nejvíce odkloněn. Legislativně patří pod Ministerstvo zdravotnictví a výnos pojistného směřuje zdravotním pojišťovnám,¹ které ho spravují.

Veřejné
zdravotní
pojištění

¹ Pojištění se přerozděluje mezi zdravotními pojišťovnami přes k tomu určený fond.

Nemocenské pojištění Druhým subsystémem je **nemocenské pojištění**, dávky z něho mají pojištěncům pro nemoc nebo úraz krátkodobě neschopným výdělečné činnosti pomoci částečně nahradit chybějící příjmy z činnosti.

Důchodové pojištění Třetím subsystémem (z hlediska potřeby finančních prostředků však nejvýznamnějším) je **důchodové pojištění**, to pomáhá zejména v případě dlouhodobé nebo trvalé neschopnosti pracovat (stáří, invalidita). Druhý a třetí subsystém (tj. nemocenské a důchodové pojištění) jsou v zákonech dohromady označovány jako **sociální zabezpečení**. Pojistné na sociální zabezpečení plyne do státního rozpočtu. Ve státním rozpočtu se příjmy z **pojistného na důchodové pojištění** evidují tak, že případný přebytek pojistného na důchodové pojištění nad vyplacenými dávkami důchodového pojištění musí být uložen ve státních finančních aktivech.

Státní politika zaměstnanosti Ani zdraví jedinci v produktivním věku nejsou někdy schopni zabezpečovat své potřeby. Společensky uznaná ochrana se proto týká nezaměstnanosti. A tak je čtvrtým subsystémem **státní politika zaměstnanosti**.¹

Následující schéma obsahuje nejdůležitější informace o základních subsystémech sociálního pojištění.

Schéma 6.1 Části systému sociálního pojištění v České republice

Abychom alespoň naznačili souvislost pojistného sociálního pojištění s příslušnými dávkami, jsou v následujícím schématu uvedeny základní příjmy a výdaje související s jednotlivými částmi systému sociálního pojištění.

Schéma 6.2 Systém sociálního pojištění v České republice

subsystém:	platbou je:	poskytovaná plnění:
veřejné zdravotní pojištění	pojistné na veřejné zdravotní pojištění	věcné plnění plynoucí od poskytovatelů zdravotní péče pojištěncům
nemocenské pojištění	pojistné na nemocenské pojištění	nemocenská, podpora při ošetřování člena rodiny, peněžité pomoci v mateřství

¹ Pro zjednodušení je v následujícím schématu zahrnuto pod sociální zabezpečení.

subsystém:	platbou je:	poskytovaná plnění:
důchodové pojištění	pojistné na důchodové pojištění	starobní důchody, invalidní důchody, pozůstalostní důchody – vdovský, vdovecký a sirotčí
státní politika zaměstnanosti	příspěvek na státní politiku zaměstnanosti	peněžitá podpora v nezaměstnanosti a tzv. aktivní politika zaměstnanosti (tj. podpora tvorby nových pracovních míst)

6.1.1 Konstrukce sociálního pojistného

Ačkoli sociální pojistné je z ekonomického hlediska daní svého druhu, používá se u něj jiná terminologie, kterou si nejprve srovnáme s konstrukčními principy daně z příjmů fyzických osob, s níž jsme se důkladněji seznámili v páté kapitole.

Schéma 6.3 Srovnání konstrukce daně z příjmů a pojistného sociálního pojištění

daň z příjmů fyzických osob	pojistné sociálního pojištění
předmět daně	zdanitelný příjem
jeho úprava – osvobození – výdaje atd.	jeho úprava – příjmy, které nejsou zdanitelné
= základ daně	= vyměřovací základ (minimum a maximum)
– odpočty	–
× sazba daně	× sazba pojistného
= základní částka daně	
– slevy na dani	–
= daň	= sociální pojistné

Jak je patrné, při výpočtu pojistného sociálního pojištění se některé konstrukční prvky nevyužívají (odpočty od základu daně, slevy na dani), jiné mají odlišný název (vyměřovací základ) a další mají odlišný obsah.

Vyměřovací základ je ekvivalentem základu daně u daně z příjmů. Vyměřovací se nazývá proto, že se využívá nejen pro výpočet sociálního pojistného, ale také pro stanovení velikosti dávky, na kterou má osoba nárok, např. starobního důchodu nebo nemocenské. Vyměřovací základy sociálního pojistného mají velmi blízko k některým dílčím základům daně z příjmů fyzických osob.

Vyměřovací základy se často pohybují jen v určitém intervalu, tedy omezuje se jejich nejnižší i nejvyšší hranice. Využití těchto limitů je dokladem toho, že se sociální pojistné částečně vymyká základní definici daně. Při srovnání s daní z příjmů

Vyměřovací
základ

můžeme uvést, že základ daně se u ní vždy odvíjí od skutečného příjmu, vyměřovací základy se však pohybují v určitých mezích.¹

Minimální
vyměřovací
základ

Minimální vyměřovací základ je nastavením nejmenší tolerované hranice solidarity. Lapidárně vyjádřeno nám říká: Každý, kdo je účasten, musí alespoň ve stanovené výši přispívat do subsystémů sociálního pojištění, protože každému z pojištění plynou určité nároky. Jak uvidíme, pro různé druhy účasti na subsystémech jsou stanoveny různé úrovně minimálních vyměřovacích základů.

Maximální
vyměřovací
základ

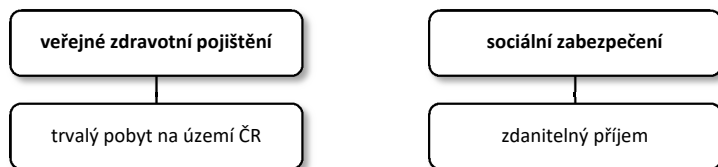
Maximální vyměřovací základ naopak ohraničuje výši solidarity v systémech, tj. vyjadřuje hranici, za kterou se už solidarita od účastníků systému nepožaduje, tedy má se za to, že už přispěli dostatečně. Maximální vyměřovací základy jsou dány stejnou hranicí pro všechny osoby povinné platit pojistné bez ohledu na druh příjmu, ale i počet jejich účastí na subsystémech.

6.1.2 Poplatníci a plátcí sociálního pojištění

Stále musíme mít na mysli, že pojistné sociálního pojištění je jen jednou stranou systému sociálního pojištění, druhou je dávkový systém. A tak účast na pojištění u veřejného zdravotního pojištění je odvozena od jiného kritéria, než je odvozena povinnost pojištěnce platit pojistné. Prostě ne od všech pojištěnců chce stát, aby platili pojistné na veřejné zdravotní pojištění, ačkoli jim poskytuje pojistnou ochranu.

Účast osob na jednotlivých subsystémech sociálního pojištění se řídí rozdílnými pravidly, která si nejprve zjednodušeně předvedeme na schématu:

Schéma 6.4 Základní kritéria účasti na subsystémech sociálního pojištění

Veřejné
zdravotní
pojištění

Systém **veřejného zdravotního pojištění** má široký okruh pojištěnců, tj. osob, které mají právo na plnění z tohoto subsystému. Základním kritériem účasti je trvalý pobyt na území České republiky.² Stát respektuje postavení některých i potenciálně sociálně handicapovaných skupin obyvatelstva a přebírá za ně povinnost platit pojistné. Nadále je budeme označovat jako **státní pojištěnce**.³ Tito pojištěnci, nemají-li zdanitelné příjmy, nejsou povinni platit pojistné, tj. nejsou současně plátcí pojistného.

¹ S minimem se ale v obecné rovině setkáváme i u osobní důchodové daně, v České republice po řadu let pro některé poplatníky platil minimální základ daně.

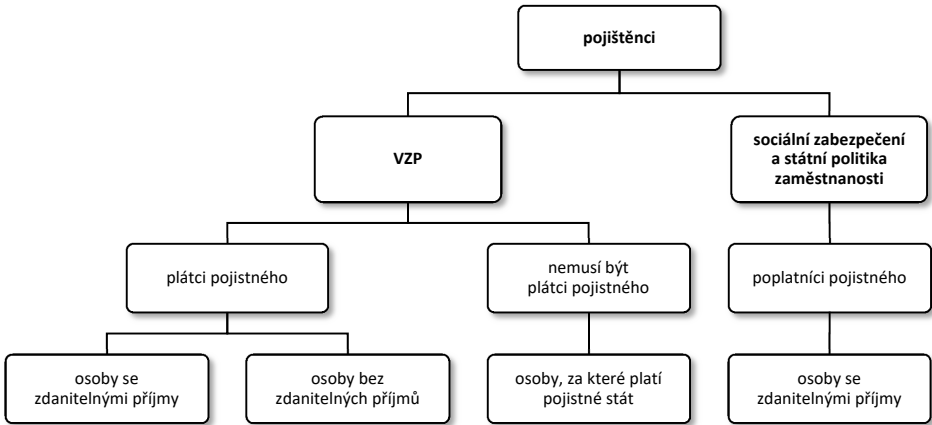
² Pojištěnci jsou zpravidla i zaměstnanci zaměstnaní v České republice, ačkoli tu nemají trvalý pobyt.

³ Je jich více než polovina.

U sociálního zabezpečení je povinně účasten jen ten, kdo má zdanitelné příjmy. Osoby, které jsou povinny hradit sociální pojistné, si nejprve shrneme do schématu:

Sociální zabezpečení

Schéma 6.5 Pojištěnci sociálního pojistného

Ke schématu je nutno podotknout, že obsah pojmu osoby se zdanitelnými příjmy se pro jednotlivé subsystemy pojistného liší.¹

Jak uvidíme během několika stran, okruh zdanitelných příjmů z pohledu sociálního pojistného je užší než zdaňované příjmy u daně z příjmů fyzických osob. Platí, že pojištěnci veřejného zdravotního pojištění, kteří z pohledu tohoto subsystemu nemají zdanitelné příjmy a ani za ně neplatí pojistné stát, se označují jako **osoby bez zdanitelných příjmů** a jsou plátcí pojistného, i když v omezeném rozsahu.

Plátcí VZP

Velmi významnou skupinou osob jsou **pouze** v rámci **veřejného zdravotního pojištění** osoby, za které je plátcem pojistného stát. Jejich počet mírně přesahuje 6 mil. osob, což je cca 60 % všech pojištěnců. Jedná se o osoby, jež se nacházejí v sociální situaci, kterou stát pokládá za tak významnou, že za ně přebírá povinnost platit pojistné.

Státní pojištěnce můžeme rozdělit do dvou skupin. V jedné z nich se nacházejí ti, za které stát platí pojistné na veřejné zdravotní pojištění vždy, v té druhé pak osoby, které jsou státními pojištěnci jen za předpokladu, že současně nemají zdanitelné příjmy, tj. nejsou sami plátcí pojistného z titulu zdanitelného příjmu.

Státní pojištěnci

Do první kategorie patří např.:

- nezaopatřené děti,
- osoby pobírající důchod z důchodového pojištění (nemusí se jednat jen o starobní důchod, ale také o invalidní nebo pozůstalostní),
- osoby evidované u úřadů práce jako nezaměstnaní.

Do druhé kategorie, tj. mezi osoby, za které je plátcem pojistného stát jen za předpokladu, že nemají zdanitelné příjmy, patří:

- příjemci dávek nemocenského pojištění,

¹ Což do jisté míry platí i uvnitř kategorie sociálního zabezpečení.

- osoby, které se osobně a celodenně starají o jedno dítě ve věku do sedmi let nebo dvě děti ve věku do patnácti let,
- osoby, které splňují věkový limit pro přiznání starobního důchodu, ale nemají „odpracované roky“, apod.

Sociální
zabezpečení

Počet účastníků **sociálního zabezpečení**, a tedy i těch, kteří přispívají na státní politiku zaměstnanosti, je užší a současně platí, že každý, kdo je systému účasten, musí do něj také přispívat. Proto se tu používá pojem **poplatník** pojistného.

6.1.3 Zdanitelný příjem sociálního pojistného

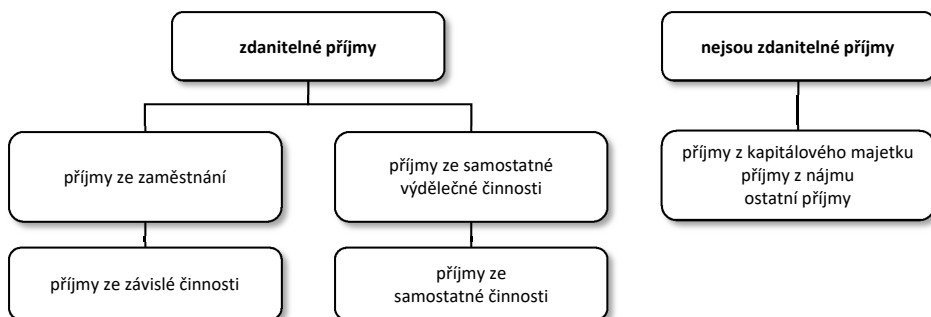
Víme, že základ daně z příjmů fyzických osob se skládá z pěti dílčích základů daně. V prvních dvou dílčích základech daně – v **dílčím základu daně z příjmů ze závislé činnosti** a v **dílčím základu daně z příjmů ze samostatné činnosti** – jsou soustředěny příjmy z činnosti (většinou pravidelné) a ve zbývajících převážně příjmy pasivní. Příjmů z činnosti nemůže osoba dosahovat vždy, může jí v tom zabránit nemoc, stáří anebo prostě nesežene práci. Právě sociální zabezpečení má za cíl tyto výpadky v příjmech částečně nahrazovat. Příjmy z majetku však může osoba dosahovat vždy, má-li ovšem majetek shromážděn. A tak pojistné na sociální zabezpečení hradí povinně ti, kteří mají příjmy z činnosti, tj. z pohledu daně z příjmů fyzických osob příjmy ze závislé činnosti anebo příjmy ze samostatné činnosti.

Zdanitelné
příjmy

Tyto **příjmy** pro sociální pojistné označujeme jako **zdanitelné**. Pro vymezení zdanitelných příjmů sociálního pojistného se z příjmů ze závislé činnosti odvodí **příjmy ze zaměstnání** a z příjmů ze samostatné činnosti se stanou **příjmy ze samostatné výdělečné činnosti**. Příjmy ve zbývajících dílčích základech daně jsou sice nesporně zdaňovanými příjmy z hlediska daně z příjmů fyzických osob, ale nejsou zdanitelnými příjmy pro pojistné sociálního pojištění.

Uvedené si můžeme graficky vyjádřit třeba následujícím schématem:

Schéma 6.6 Zdanitelné příjmy pro sociální pojistné

Nyní se můžeme vrátit ke kategorizaci osob, které jsou povinny platit sociální pojistné.

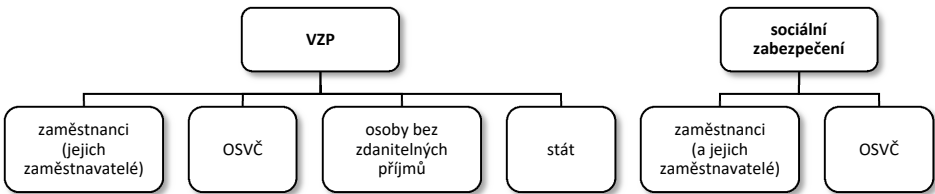
Osoba, která má **příjem ze zaměstnání**, je z pohledu sociálního pojistného **zaměstnanec**. Za příjem ze zaměstnání se považuje příjem ze závislé činnosti zúčtovaný zaměstnavatelem, s určitými omezeními. Plátcí sociálního pojistného jsou také **zaměstnavatelé**. Zaměstnanec

Druhou důležitou skupinu plátců sociálního pojistného tvoří **osoby samostatně výdělečně činné**. Osobou samostatně výdělečně činnou je ten, kdo má příjem ze samostatné činnosti z pohledu daně z příjmů fyzických osob. V terminologii sociálního pojistného se jedná o **příjmy ze samostatné výdělečné činnosti**. OSVČ

Jiné skupiny poplatníků sociálního zabezpečení neexistují¹ a ostatní osoby ani nemají nárok na plnění z jednotlivých částí systému sociálního zabezpečení, u veřejného zdravotního pojištění se následně budeme muset vrátit k osobám bez zdanitelných příjmů.

Základní pravidla účasti na jednotlivých součástech sociálního pojistného, tedy o plátcích a poplatnících, jsou v následujícím schématu:

Schéma 6.7 Zjednodušený přehled účasti na sociálním pojištění

Ze schématu si lze zopakovat, že okruh pojištěnců veřejného zdravotního pojištění je širší než u sociálního zabezpečení. Pojištěnci, za které neplatí pojistné stát, musí být plátcí pojistného. Těmi jsou i státní pojištěnci, pokud mají zdanitelné příjmy. Množina pojištěnců sociálního zabezpečení je užší a všichni jsou poplatníky pojistného.

Samozřejmě je nutné rovněž určit, za jaké období se sociální pojistné stanoví. Nazýváme ho rozhodné období.

Rozhodným obdobím sociálního pojistného je kalendářní měsíc. Výjimkou jsou osoby samostatně výdělečně činné, jejichž rozhodným obdobím je kalendářní rok.

Krátké rozhodné období u pojistného sociálního pojištění zabezpečuje plynulý tok veřejných příjmů. U osob samostatně výdělečně činných je vazba mezi základem daně z příjmů a základem pro výpočet pojistného natolik silná, že je nutno rozhodné období přizpůsobit zdaňovacímu období daně z příjmů fyzických osob, a tak jejich rozhodným obdobím je kalendářní rok.

Kvůli délce zdaňovacího období se způsob výběru daně z příjmů fyzických osob točí kolem jedné částky daně za zdaňovací období, u pojistného sociálního pojištění

¹ Pokud se dobrovolně k důchodovému pojištění nepřihlásí.

se výše pojistného do značné míry stanoví samostatně pro každý zdroj příjmů, který sociálnímu pojistnému podléhá. Největší část výnosu jak daně z příjmů fyzických osob, tak i pojistného sociálního pojištění připadá na platby, které měsíčně za své zaměstnance odvádějí jejich zaměstnavatelé. Pro zjednodušení budeme v první části kapitoly vždy vycházet z toho, že osoba má jen jeden zdroj příjmů, ze kterého platí pojistné. Na opuštění tohoto omezení budete upozorněni.

6.1.4 Sazby sociálního pojistného

I když tím dojde k přerušení toku textu, hodí se už nyní zmínit o sazbách sociálního pojistného. Jinak bychom nebyli schopni vypočítat pojistné na veřejné zdravotní pojištění u zaměstnanců.

Na úvod si pro ilustraci můžeme do tabulky shrnout **sazby pojistného** podle typu účastníků a jednotlivých částí systému.

Tabulka 6.1 Sazby pojistného sociálního pojištění

osoba / sazba pojistného	veřejné zdravotní pojištění	nemocenské pojištění	důchodové pojištění	státní politika zaměstnanosti
zaměstnanec	1/3 z 13,5 %	–	6,5 %	–
zaměstnavatel	zbytek	2,1 %	21,5 %	1,2 %
OSVČ	13,5 %	x	28 %	1,2 %
osoba bez zdanitelných příjmů		–	–	–
státní pojištěnec		–	–	–

U sociálního zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti jsou stanoveny sazby pro každý typ poplatníků a také pro zaměstnavatele, kteří platí pojistné za zaměstnance. Naopak u veřejného zdravotního pojištění existuje jen jediná sazba. U zaměstnanců se vypočtené pojistné rozdělí tak, že třetina se srazí ze mzdy zaměstnance a zbytek je nákladem zaměstnavatele.

Z hlediska platby pojistného lze některé části systému sloučit, a tak jsou v následující tabulce uvedeny sazby, které budeme k výpočtu pojistného postupně potřebovat:

Tabulka 6.2 Sazby pojistného sociálního pojištění používané k výpočtu pojistného

osoba / sazba pojistného	veřejné zdravotní pojištění	nemocenské pojištění	důchodové pojištění	státní politika zaměstnanosti
zaměstnanec	1/3 z 13,5 %		6,5 %	
zaměstnavatel	zbytek		24,8 %	
OSVČ	13,5 %	x		29,2 %
osoba bez zdanitelných příjmů	13,5 %	–	–	–
státní pojištěnec	13,5 %	–	–	–